

بررسی تطبیقی و محتوایی سه نسخه تازه‌یاب از منشآت جامی

ابوالفضل حسن آبادی^۱

چکیده

منشآت جامی از منابع باارزش ادبی و تاریخی قرن نهم به شمار می‌رود که محتوای آن چنانچه باید تا کنون مورد توجه قرار نگرفته است. در این مقاله به مطالعه سه نسخه تازه‌یاب از منشآت جامی و بررسی تطبیقی محتوایی آن با نسخه چاپ شده قبلی پرداخته می‌شود. هدف اصلی از این پژوهش، معرفی نسخه‌های تازه یاب و مشخص کردن ارزش‌های اطلاعاتی آن‌ها است. بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تا کنون نسخه‌های معرفی شده در این پژوهش مورد توجه قرار نگرفته. روش پژوهش کتابخانه‌ای همراه نسخه‌شناسی آثار و بررسی تطبیقی و محتوایی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نسخه‌های خطی جامی موجود در ایران تا کنون بررسی نشده و در بین سه نسخه مورد معرفی، منشآت‌هایی که در مجمع الانشاء آمده، به لحاظ دربرگیری ۵۵ نامه جدید، ارزش بیشتری دارد.

کلیدواژه‌ها: جامی، منشآت، مطالعات تطبیقی، نسخ خطی، تیموریان

مقدمه

منشآت یکی از منابع مهم در پژوهش‌های تاریخی، اجتماعی و حتی ادبی محسوب می‌شوند که میان سواد انواع نامه‌ها و فرمان‌های مندرج در آن می‌توان به مطالب باارزش اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، مذهبی، سیاسی، تعامل گروه‌های مختلف در جامعه، مشاغل و سیستم طبقاتی و کارکردهای دیوانی دست پیدا نمود. ارزش منشآت به دوره و زمان تاریخی، پایگاه اجتماعی نگارنده، پایگاه او در سیستم حکومتی و

۱. دکترای تاریخ محلی، پست الکترونیک: ahasanabady1@yahoo.com

میزان در دسترس بودن سایر منابع تاریخی بستگی دارد. منشآت دوره تیموری و خصوصاً دوره سلطان حسین بایقرا به لحاظ تعداد و محتوا اهمیت بسزایی میان منابع تاریخی این دوره دارند. این منشآت را می‌توان به سه دسته طبقه‌بندی نمود: یک دسته از مجموعه منشآت که جنبه‌های ادبی و زبان‌شناختی آن‌ها بر جنبه‌های دیگر برتری دارد؛ مانند: منشآت جامی، فرائد غیائی، نامه و منشآت جامی و منشآت میبیدی. طبقه دیگری از منشآت که به سبب آموزش فن کتابت و نویسندگی فراهم شده‌اند و در آن‌ها بیشتر نظر به انشا و طرز نامه‌نگاری بوده است و در برخی از این آثار نویسندگان به آموزش اصول و قواعد کتابت و انشا مبادرت می‌کنند؛ مانند: ریاضی لطائف‌الانشاء و مخزن‌الانشاء. دسته دیگری از منشآت که دربرگیرنده مکاتبات و نامه‌ها، صورت اسناد دولت و احکام و وقف‌نامه‌ها بوده و در زمره مهم‌ترین منابع تاریخی به شمار می‌آیند؛ مانند: منشآت‌الانشاء نظامی هروی، همایون‌نامه و شرف‌نامه.^۱

بین منشآت دوره تیموری و خصوصاً سلطان حسین بایقرا، منشآت جامی اهمیت زیادی دارد و نامه‌های دریافتی و پاسخ آن‌ها و نامه‌های نوشته شده توسط جامی به طبقات مختلف اجتماعی از جمله پادشاهان، صدور، وزرا، درباریان و دانشمندان را شامل می‌شود که موضوعات مختلفی مانند احوالپرسی و بیان احوال خویش، واسطه شدن برای برخی نیازها و درخواست شفاعت را دربرمی‌گیرد. این نامه‌ها از جنبه ادبی و تاریخی مهم هستند و ابعاد تاریخی آن تا کنون کمتر دیده شده است. اهمیت شخصیت جامی و برخی دیگر از رجال شرق خراسان در اواخر دوره تیموریان به حدی است که یک کانون قدرت اصلی در خراسان بزرگ تشکیل داده و در بسیاری از تصمیم‌گیری‌ها نقش اساسی داشته‌اند.

تا کنون چند مقاله درباره معرفی نسخ خطی جامی و چند مقاله درباره اهمیت ادبی نامه‌های وی به چاپ رسیده است. مهم‌ترین پژوهشگری که درباره نامه‌ها و منشآت جامی پژوهش نموده، عصام الدین ارونبایف است که اولین کتاب را درباره منشآت جامی در سال ۱۹۸۲ نگارش نموده و مجله خراسان چاپ کابل نیز ترجمه‌ای از آن را منتشر کرده است. در مجله آینده، مقاله‌ای با عنوان نامه‌های جامی ترجمه شفیه یارقین چاپ شده که مشخص نیست این ترجمه بر چه اساس و از روی چه مطلبی است! احتمالاً مقدمه کتاب ارونبایف است که به نام وی به چاپ رسیده و در آن درباره زمینه‌ها و انگیزه‌های نگارش کتاب نامه‌ها و منشآت جامی، چگونگی جمع آوری منابع و نسخه‌شناسی آثار جمع شده اطلاعاتی آمده است.^۲ همین نویسنده، مقاله مشترک دیگری را همراه اسرار رحمانوف با عنوان نامه‌های نامی مولانا عبدالرحمان جامی نوشته و در نشریه سیمرخ منتشر کرده. در این مقاله همان مطالب مقاله قبلی با جزئیات تفصیلی بیشتر و

۱. جهادی، «ترسل در عهد تیموری»، ص ۷۹.

۲. ارون بایف، «نامه‌های جامی»، ص ۳۴۴، ۳۴۱.

دقیق‌تر تکرار شده است.^۱ خلاصه‌ای از این دو مطلب در مقدمه کتاب نامه‌ها و منشآت جامی تألیف ارونبايف و رحمانوف که توسط میراث مکتوب به چاپ رسیده نیز آمده است. این کتاب در زمینه نسخه‌شناسی آثار، توضیحات کمتری دارد اما در زمینه اهمیت اجتماعی و اصطلاحات مالی و شرعی، اطلاعات مبسوطی در مقدمه‌اش یافت می‌شود. در مجموع نگاه ادبی، وجه غالب بررسی‌های نامه‌ها و منشآت جامی است و کمتر به اهمیت تاریخی و اجتماعی آن توسط مورخان توجه شده.

در این مقاله به بررسی سه نسخه خطی از نامه‌ها و منشآت جامی پرداخته می‌شود. دو نسخه از این منشآت در کتابخانه مجلس و یک نسخه در مجله تبریز به چاپ رسیده است که در ادامه مشخصات آن‌ها به طور کامل ذکر می‌گردد. روش پژوهش مقایسه‌ای و تطبیقی است و سعی می‌گردد تا با مبنای قرار دادن نسخه چاپ شده میراث مکتوب، سه نسخه دیگر با آن به لحاظ تعداد نامه‌ها و تغییرات احتمالی متن سنجیده شود و در نهایت پیشنهاد کاربردی برای تهیه متن منقح از نامه‌ها و منشآت جامی ارائه گردد.

مشخصات نسخه‌های نامه‌ها و منشآت جامی

نامه‌ها و منشآت چاپ شده زیر نظر میراث مکتوب: این کتاب در سال ۱۳۷۸ به چاپ رسیده است. مشخص نیست ارتباط این کتاب با کتابی که قبلاً توسط ارونبايف در سال ۱۹۸۲ چاپ شده، چیست. آیا کتاب ترجمه است یا دوباره با تعلیقات جدید و نمایه منتشر شده؟ در مقدمه کتاب چاپ شده توسط میراث در باره نسخ خطی که کتاب بر مبنای آن به چاپ رسیده، توضیحات کاملی داده نشده است، در حالی که در مقالاتی که مصحح کتاب منشآت جامی به صورت جداگانه نوشته، مفصلاً به مشخصات نسخه‌شناسی و محل نگهداری در ازبکستان پرداخته است. در مقدمه کتاب سعی شده تا توضیحات پژوهشی بیشتری داده شده و ارزش‌های اطلاعاتی آن شناسانده شود. بر مبنای توضیحات نویسندگان در مقاله چاپ شده در سال ۱۳۷۲ مبنای اصلی نگارش این کتاب از مرقع نوایی است که در ذیل مراسلات آمده است و تعداد ۵۹۴ نامه را شامل می‌شود. ۳۳۷ نامه مربوط به جامی با دستخط وی، و منشآت ۹۱ نامه، نسخه ۲۹۶: ۵۰ نامه و نسخه ۲۲۷۸ نیز ۵۰ نامه داشته است.^۲

در نهایت در کتاب چاپ شده ۳۳۷ نامه از مرقع نوایی، ۹۵ نامه تحت عنوان منشآت و ۲۶ نامه در ضمایم آورده شده است. از نقاط قوت کتاب منشآت‌شناسی نامه‌ها است که سعی شده تا گیرنده یا نویسنده نامه و دلیل نوشتن آن مشخص گردد و در صورتی که نامه غیر از دو متن اصلی و از نسخه‌های دیگر نیز آورده شده، معلوم گردد.

۱. ارون بايف، رحمانوف، «نامه‌های نامی مولانا عبدالرحمان جامی»، ص ۶۲.

۲. همان، ص ۶۶، ۶۷.

منشآت جامی آمده در مجمع الانشا:

طبق مطلب آمده در صفحه اول مجمع الانشا، این منشآت بخشی از چند منشآت مانند منشآت شرف الدین استاد میبیدی، منشآت میر، منشآت بیانی کرمانی، منشآت بسطامی، منشآت عکاشه، مخزن المکاتیب است که توسط میرحسین میبیدی گردآوری شده است. منشآت جامی در قسمت آخر کتاب بین صفحات ۱۵۰ تا ۲۰۰ قرار دارد. خط نسخه نستعلیق معمولی است. تمام منشآت تاریخدار نیست و تاریخ یکسانی ندارد به عنوان نمونه منشآت ابواسحق کرمانی ۹۷۹ و منشآت میبیدی تاریخ ۹۳۰ است. با توجه به تاریخدار نبودن نسخه جامی از روی خط نسخه در مقایسه با دیگر منشآت می‌توان گفت که در قرن ۱۰ نگارش یافته است. در صفحه اول نسخه ذکر شده «مولانا شرف الدین ابواسحق استادقاضی میر حسین میبیدی یزدی است برحسب امر استاد منشآت او را جمع و تدوین نموده است». منشآت جامی در این کتاب شروع خاصی ندارد و تنها در گوشه سمت چپ نوشته است: «منشآت عبدالرحمان جامی علیه الرحمه». بنابراین نمی‌توان اظهار خاصی درباره کامل یا ناقص بودن نسخه داشت. عنوان نامه‌ها و برخی عبارات داخل متن مانند اصطلاحات منظوم برای جداسازی به شنگرف نوشته شده است. برخی از صفحات نسخه حاشیه نویسی دارد که عمدتاً در حد یک یا دو کلمه است و فقط در صفحه ۷۹ دلیل نوشتن یک نامه توضیح داده شده است. در صفحه ۸۹ کتاب، چهار مهر در سمت راست و یک مهر در سمت چپ به صورت متحدالشکل زده شده که ناخوانا است و تاریخ ندارد.

این منشآت ۱۶۷ نامه را شامل می‌شود که تعداد ۱۷ نامه از مرقع نوایی و ۱۵۰ نامه از منشآت جامی است. با توجه به اینکه تعداد ۹۵ نامه در کتاب چاپ شده جامی آمده، در مجموع ۵۵ عدد نامه تازه یاب وجود دارد که در جای خود باید بررسی شوند.

منشآت جامی نسخه ۸۵۹۳ مجلس:

این نسخه به شماره ۸۵۹۳ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود. مشخصات نسخه‌شناسی اثر عبارت است از:

نوع خط: نستعلیق خوش، عناوین به شنگرف، صفحات مجدول به زر و مشکی، برگ اول دارای سرلوح مرصع مذهب جدید در ۱۱۴ صفحه.

در یادداشت‌های مربوط به نسخه در دو برگ آغازین، یادداشتی از حمید کاظم‌زاده در خطاب به نورالله خان که چیزی از کتاب درک نکرده است و یادداشت دیگری از عبدالحسین راجی در تأیید گفتار کاظم‌زاده به سال ۱۳۳۸ق و یادداشتی به سال ۱۳۳۹ق در امانت گرفتن کتاب از نورالله خان مذکور و اشعاری فارسی از سعدی به سال ۱۳۴۱ق. آمده است. در نسخه چند یادداشت تملک نیز آمده که می‌توان به تملک‌های حاج محمدرضا به سال ۱۳۳۹ق، فیض الله بن عبدالقادر، عبدالعلیم بن احمد افندی و در برگ پایانی تملک سلمان الحسینی به سال ۱۳۱۰ق و دو یادداشت پراکنده اشاره نمود. انتهای کتاب نیز چنین آمده: «تمن من یدی الاقل العبادی توفیق نامراد گیلانی» و تاریخ ندارد، اما با توجه به نوع کاغذ و خط، باید مربوط

به قرن دهم باشد.

شروع نسخه مانند منشآت جامی چاپ شده توسط میراث مکتوب است. تعداد ۱۰۵ نامه در نسخه آمده است. در متن از مرقع نوایی نامه‌ای نیست، اما ۱۲ نامه از منشآت چاپ شده توسط میراث در این منشآت نیست و ۲۰ نامه هم آمده که در نسخه چاپ شده نیامده است.^۱

منشآت جامی ادیب طوسی: در سال ۱۳۴۶ ادیب طوسی در مجله ادبیات تبریز طی چهار شماره پیاپی بهار تا زمستان نسخه کامل منشآت جامی را به چاپ رساند. در اولین شماره مقاله ذکر شده که این نسخه شماره ۱۵۰۱ وین است که تصویرش در اختیار وی بوده. در مقاله درباره مشخصات نسخه‌شناسی و سال تألیف، مطلبی نیامده است. نسخه ۹۸ نامه دارد که تعداد شش نامه آن در نسخه چاپ شده وجود ندارد و سه نامه از نسخه چاپی نیز در منشآت طوسی نیست. در مقاله چاپ اغلاط تایپی به چشم می‌خورد و گاهی مطالبی افتادگی داشته که توسط ادیب طوسی خوانده شده، اما در مقایسه با دیگر نسخه‌ها اشتباهات بیشتری دارد که به نظر میرسد تصویر نسخه طوسی افتادگی زیاد داشته است. در مجموع نسبت به منشآت جامی در مجمع الانشا نامه تازه‌ای ندارد.^۲

نمونه‌ای از نامه‌های تازه‌یاب منشآت جامی در مجمع الإنشاء

نامه‌های تازه‌یاب طیف متنوعی را دربرمی‌گیرد و شامل نامه‌های دریافتی و ارسالی و منظومات است که بین چند خط تا چند صفحه را شامل می‌شود. عنوان و گیرنده بیشتر نامه‌ها مشخص نیست. از نامه‌های مهم به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

بعضی از سلاطین هند نوشته شده؛

در جواب مکتوب شروانشاه نوشته شده؛^۳

سفارش درویش شهاب الدین عبدالله؛

در جواب مکتوب سید نعمت الله ثانی؛^۴

جواب نوشته خواجه امیر حسین - زید قدره -؛^۵

جواب سید عبدالوهاب؛^۶

بعد از واقعه خواجه عبیدالله به سمرقند نوشته؛^۷

۱. جامی، منشآت جامی، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

۲. ادیب طوسی، «منشآت جامی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره‌های ۸۱، ۸۴.

۳. همان، ص ۹۰.

۴. همان، ص ۹۳.

۵. همان.

۶. همان، ص ۹۴.

۷. جامی، منشآت جامی، نسخه خطی شماره ۹۵۸۳ مجلس شورای اسلامی، ص ۹۵.

به حضرت سلطنت شعاری سلطان مراد نوشته؛
بر پشت کتاب شواهد النبوه نوشته شده به ملک التجار هند.^۱

محتوای دو نامه:

بعد از واقعه خواجه عبیدالله به سمرقند نوشته

یارب چه کنم با که خورم این غم را
حیرت زده‌ام جز این ندانم که فتاد
وزدل به چه بیرون برم این ماتم را
جانسوز مصیبتی همه عالم را

چون خبر این واقعه‌هایله و مصیبت شامله به این فقیر رسید، می‌بایستی از سر قلم ساخته و آن را سر همه سعادت‌ها شناخته، والهوار پای در راه نهادی و در این مصیبت با مخادیم داد موافقت دادی؛ اما از کمال ضعف پیری نه مجال جنبیدن ست و نه طاقت آرمیدن. هر بندی به دردی پیوسته و هر مفصلی به رنجی بار بسته است. با وجود این همه موانع گرفتاری، سعدی دیگری و رعایت حال از خود ضعیف‌تری واقع

امید چنان ست که آن نور تمام
... زمره اخلاف کرام
کز غیبت اونور جهان گشته چو شام
در عرصه آفاق کند کشف کرام

هرچند که واقعه حضرت خواجه مصیبتی است عام و متساوی النسبه بکافه انام حق سبحانه ملازمان ایشان را توفیق اقامت و قواعد مروّت و اشاعت عواید فتوت زیادت گرداناد. والسلام و الاکرام.^۲

به حضرت سلطنت شعاری سلطان مرد

شاه ار یکدانه شاد و خندان نکرد
ورز آنکه طریق لطف واحسان سپرد
بیچاره که از دست غم جان نبرد
دشواری همه عالم آسان گردد

نوازش نامه‌ای که نگاشته ز خامه عنبر احسان دبیر کبیر ایشان شده بود، مسکن لهب لهف جمعی پریشان و مهیج شوق و شعف ایشان گشت. نعمتی که زبان قلم از شکرگذاری ایشان قاصر بود و قلم از سپاس داری آن عاجز می‌نمود، لاجرم به حکم الدعای بظهر الغیب اسرع الاجابه و اقرب الی الاستجابه در گوش دل به زبان جان بی واسطه ازدیاد دولت روز افزون گردد واقعه حضرت خواجه مصیبتی است عام متساوی النسبه به کافه انام امید که به امتداد ظلال جاه و جلال سلطنت شعاری خلافت پناهی تلافی یابد. پرسش اولاد عظام و اخلاف کرام ایشان از مکارم اخلاق و لوازم اشفاق دور نمی‌نماید، اما قصه ولد مولانا فقیه از پیشگاه غیب مقدر گشته بود اولاً به عرض رسانیده نشد بنا بر آنکه مبادا که شکایت گونه از مخدوم زاده - زادالله دولته و سعادت - در خاطر ملازمان گردد و چون ثانیاً معلوم شد که به تشدید و تخفیف آن کلمه صدق را به

۱. همان، ص ۹۸.

۲. جامی، منشآت جامی، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ص ۹۵.

تغییر و تحریف لباس کذب پوشانیده و خلاف واقع به مسامع علیه رسانیده به حکم ضرورت عرضه داشت کرده شد؛ شاید که به مجلس همایون رسانیده باشند.

موری که ضعف دم بدم می‌میرد

جانش اجل از تنک همی نپذیرد

باور نکند عقل که لنگان لنگان

آید سرراه بر سلیمان گیرد

دولت دو جهانی و سعادت جاودانگی مقرر و میسر باد. بالنبی و آله الکرام و السلام^۱

بررسی تطبیقی محتوایی منشآت جامی

در این قسمت به منظور سنجش میزان تطابق محتوایی و اختلافات متنی، دو نامه که در چهار منشآت مورد بررسی مشترکاً آمده، انتخاب و با یکدیگر مقایسه می‌شود تا میزان اختلافات متنی مشخص گردد. مبنای انتخاب نامه و بررسی محتوایی نسخه چاپ شده، میراث مکتوب است.

سفارش نامه

باسمه سبحانه

صاحب فضل جلی مولانا درویش علی که در صنعت کتابت انگشت نماست و در صناعت نظم غزل فرد و بی همتا، میان اصحاب قلم به خوشنویسی مشهور است و بر زبان بیان ارباب به ویسی مذکور

آنکه پاک و لطیف می‌گوید

گر قصبیده و گر غزل ویسی ست

در حساب هنر اگر دگران

بیست باشندوی فی‌المثل سی ست

دیرگاه است که جانب خاطری به جانب این فقیر می‌دارد و از زمره محبان و مخلصان می‌شمارد. ملتمس از مکارم اخلاق و مراسم اشفاق مخادیم آنکه هر جا تشریف حضور ارزانی فرمایند مقدم شریف او را معتنم دانند و شرایط تعظیم و توقیر به تقدیم رسانند. هر چند با ظهور فضایل و شمایل او مشغولی به این سفارش فضولی می‌نماید، چون آن را بنا بر الحاح و اقتراح او بوده باشد هر که داند بی شبهه معروض فرماید. حق تعالی همگنان را ز خود رهایی و با خود آشنایی کرامت کند. بالنبی و آله الامجاد^۲

۱. جامی، منشآت جامی، نسخه خطی شماره ۹۵۸۳ مجلس شورای اسلامی، ص ۹۵.

۲. همان، ص ۲۶۹.

جدول شماره ۱: بررسی تطبیقی محتوای نسخ مختلف منشآت جامی

نسخه میراث مکتوب	نسخه وین	نسخه ۸۵۹۳ مجلس:	نسخه مجمع الانشا:
فضل	فضل	فضل	فضلی
نماست	نماست	نما	نماست
بیان ارباب	بیان	ارباب بیان	ارباب بیان
ویسی	جوسی	ویسی	ویسی
فی المثل	-	فی المثل	فی المثل
محبان و مخلصان	مخلصان و محبان	محبان و مخلصان	محبان و مخلصان
دانند	دانند	دانند	شمرند
بتقدیم رسانند	بتقدیم رسانند	بتقدیم رسانند	به جا آرند
مشغولی	مشغول	مشغول	مشغولی
بالنبی و آله الامجاد	-	بالنبی و آله الامجاد	بالنبی و آله الامجاد

در نسخه مجمع الانشا شعر با همان مضمون اما با ترکیب متفاوتی آمده است.

سفارش نامه لبعض الاصدقا

بعد رفع سلام و سوق کلام در بیان کمال شوق و غرام، معروض اکابر عظام و مفاخر کرام آنکه خواجه درویش مشرب در جوانی به پیری ملقب که گمان این فقیر آن است که مقصود وی از هجرت اوطان و مفارقت اخدان زیارت درویشان و تقرب به ملازمت ایشان است نه حصول آمال و امانی ووصول به مزخرفات فانی. چه بر هیچ عاقل پوشیده نماند که

کام این جهان چندان نیرزد
 که گامی بهر او برداری از جای
 متوقع از مکارم اخلاق و مراسم اشفاق ایشان آنکه مقدم شریف او را مغتنم شمرده و شرایط اکرام و احترام او به جای آورده، در مهمی که رجوع کند اهتمام نمایند و در مصلحتی که به عرض رساندالتفات فرمایند که بی شک ا امداد هر که از این طایفه دمی زده است و اعانت هر که در این طریق قدمی نهاده وسیله نجات و واسطه رفع درجات خواهد بود. حق سبحانه تعالی همگنان را توفیق سفر از خود و در خود که سرمایه دولت ابد و سعادت سرمد است رفیق گرداناد. والسلام.^۱

۱. همان، ص ۲۶۹.

جدول شماره ۲: بررسی تطبیقی محتوای نسخ مختلف منشآت جامی

نسخه میراث مکتوب	نسخه وین	نسخه ۸۵۹۳ مجلس:	نسخه مجمع الانشا:
سوق	شوق	سوق	سوق
اخذان	اخوان	اخوان	اخوان
مزخرفات	خرفات	مزخرفات	مزخرفات
مکارم	مکارم	مکارم	کرم
کند	کند	کند	کنند
طایفه	طایفه	طریقه	طریقه

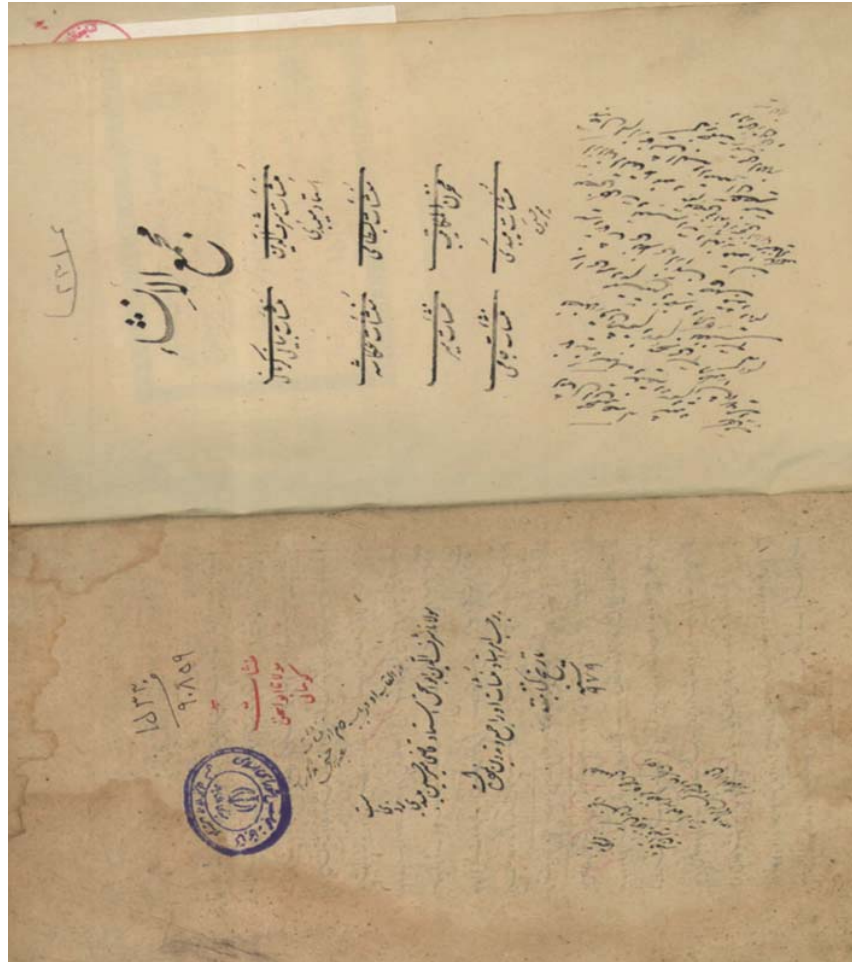
در نسخه ۸۵۹۳ مجلس شعر تا حدی متفاوت آمده و به صورت زیر ضبط شده است
 کام این جهان چندان نیرزد که بهرش گام برداری از جای

ارزیابی نهایی

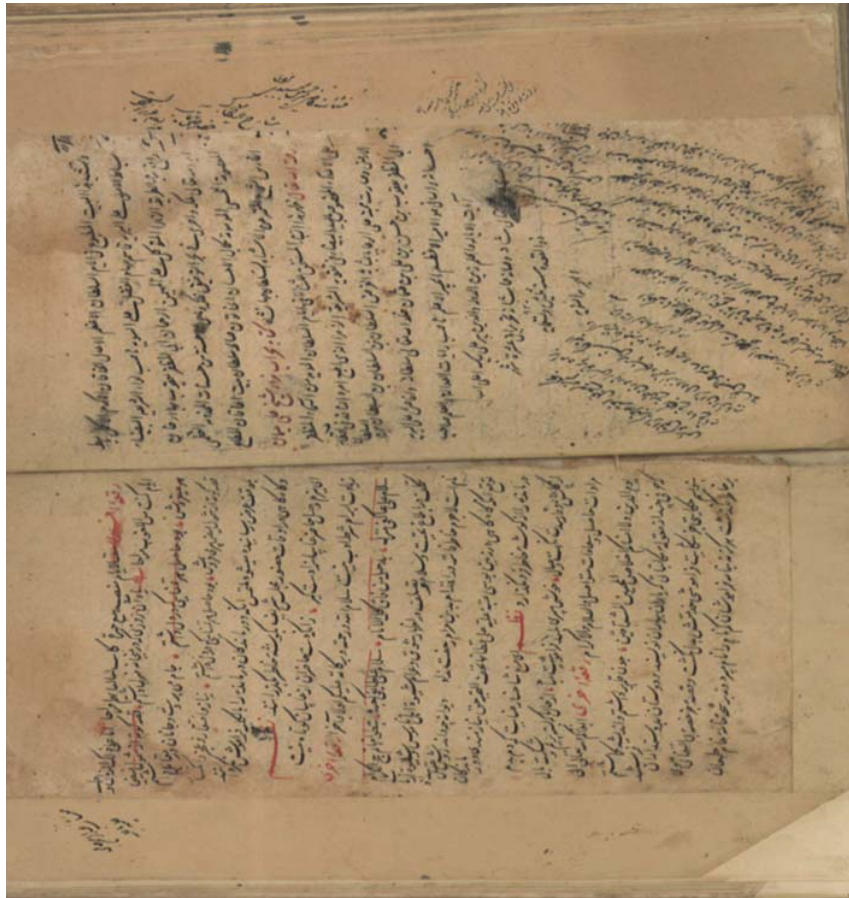
در این مقاله سه نسخه خطی تازه یاب از منشآت جامی مورد بررسی قرار گرفت و با تطبیق و محتوایی آن با نسخه چاپ شده سعی گردید تا ارزش اطلاعاتی هر یک از آن‌ها مشخص گردد. با توجه به نتایج به دست آمده و توضیحاتی که دو مصحح منشآت جامی داده‌اند، نسخه میراث مکتوب به دلیل اینکه بیش از نیمی از آن‌ها دست‌خط خود جامی است، از وثوق بیشتری برخوردار است. سه نسخه مورد بررسی در یک محدوده زمانی نزدیک نگارش یافته‌اند و متعلق به قرن ۱۰ هستند. البته هیچ یک از نسخه‌ها تاریخ نگارش مشخصی ندارد و بر اساس قرینه محتوایی و نوع خط، زمان تخمینی برای آن‌ها تعیین شده است. بین سه نسخه، منشآت جامی که در مجمع الانشا آمده به لحاظ دربرگیری ۵۵ نامه جدید، اهمیت بیشتری دارد و می‌تواند اطلاعات جدیدی بر داده‌های ما بیفزاید. مقایسه تطبیقی محتوایی دو نامه در چهار نسخه نشان داد که تفاوت چندانی در محتوا ندارند و جدا از اعمال سلیقه کاتب در زمان نسخه‌برداری از کتاب، نمی‌توان تفاوت چشمگیری بین آن‌ها قائل شد. به نظر می‌رسد نامه‌های جامی چنانچه باید توسط مورخان مورد توجه قرار نگرفته است. زمان مناسبی است تا با جمع‌آوری نسخه‌های خطی منشآت جامی و بررسی تطبیقی محتوایی آن پژوهش‌ارون بایف و رحمانوف را تکمیل‌تر نموده و با اضافه نمودن برخی توضیحات در کتاب مانند توضیح نام‌های جغرافیایی و بررسی بومی برخی از کلمات به کار رفته، کاری در خورد شان جامی به خوانندگان ارائه نمود.

منابع

- ادیب طوسی، محمدمین، «منشآت جامی»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره‌های ۸۱-۸۴، بهار تا زمستان، ۱۳۴۶
- ارون بایف، عصام الدین، «نامه‌های جامی»، مجله آینده، شماره ۴ تا ۶ تیر تا شهریور، ۱۳۷۲
- ارون بایف، عصام الدین و رحمانوف اسرار، «نامه‌های نامی مولانا عبدالرحمان جامی»، ترجمه شفیقه یارقین، سیمرغ فروردین، شماره ۱۲ و ۱۳، ۱۳۷۲.
- جامی، نورالدین عبدالرحمان، نامه‌ها و منشآت جامی، مقدمه و تصحیح عصام الدین ارون بایف و اسرار رحمانوف، تهران، نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۸.
- جامی، عبدالرحمان، منشآت جامی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه خطی شماره ۹۵۸۳، قرن ۱۰.
- جامی، عبدالرحمان، منشآت جامی، مجمع الانشا، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه خطی شماره ۹۰۸۵۹، قرن ۱۰.
- جامی، عبدالرحمان، منشآت جامی، نسخه خطی شماره ۱۵۰۱ وین، قرن ۱۰.
- جهادی، سید امیر، «ترسل در عصر تیموری»، کهن نامه ادب فارسی، شماره دوم، دوره پنجم، تابستان ۱۳۹۳.

تصویر صفحه اول نسخه منشآت جامی آمده در مجمع الاثنا

تصویر صفحه اول شروع نسخه منشآت جامی آمده در مجمع الانشاء

تصویر صفحه اول شروع نسخه منشآت جامی نسخه ۹۵۸۳ مجلس